

Dariusz Jarosz

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

Polityka rentowo-emerytalna i legitymizacja władzy w Polsce (grudzień 1970–1972)

Zarys treści: Tematem tekstu jest analiza decyzji w kwestiach emerytalno-rentowych, jakie podejmowała ekipa władzy na czele z Edwardem Gierkiem w ciągu pierwszych dwóch lat swoich rządów. Najważniejsze z tych decyzji dotyczyły m.in.: podwyżki najniższych rent i emerytur, uchwalenia tzw. Karty nauczyciela (kwiecień 1972) z korzystnymi zmianami w systemie ubezpieczeń społecznych oraz ustawy o ubezpieczeniu społecznym rzemieślników (czerwiec 1972). Dokonano również analizy okoliczności uchwalenia dekretu o zaopatrzeniu emerytalnym osób zajmujących kierownicze stanowiska polityczne i państwowe oraz członków ich rodzin (z października 1972).

Słowa kluczowe: polityka społeczna, renty i emerytury, komunistyczne „państwo dobrobytu”, Edward Gierek, legitymizacja władzy w Polsce 1970–1972

Keywords: social policy, pensions, communist “welfare state”, Edward Gierek, legitimization of power in Poland in 1970–1972

Dojście do władzy Edwarda Gierka i jego ekipy oraz konieczność uzyskania przez nią legitymizacji społecznej oznaczały – oprócz wielu innych działań – potrzebę nowych inicjatyw w zakresie szeroko pojętej polityki społecznej.

Przypomnijmy, że ostatnia przed grudniem 1970 r. reforma systemu rentowo-emerytalnego przeprowadzona została w 1968 r. Tworzyły ją: ustawa z 3 stycznia 1968 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (DzU 1968, nr 3, poz. 6), o funduszu emerytalnym (poz. 8), o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym górników i ich rodzin (poz. 9), a zaopatrzeniu emerytalnym pracowników kolejowych i ich rodzin (poz. 10), o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i wojskowych oraz ich rodzin (poz. 11).

Reforma zwiększyła rolę wkładu pracy jako elementu różnicującego wysokość świadczeń. Podwyższono progi regresji i wskaźniki procentowe świadczeń w wyższych przedziałach zarobkowych oraz wprowadzono kwoty wzrostu wszystkich

świadczeń zależnych od długości okresu zatrudnienia. Te dodatki były stosunkowo niskie, dały jednak początek ich zróżnicowaniu.

W 1968 r. podwyższono wysokość rent inwalidzkich w zasadzie do poziomu pełnej kwoty utraconego zarobku (w zależności od grupy inwalidztwa), a zakłady pracy obciążono nadto obowiązkiem wypłaty zryczałtowanego jednorazowego odszkodowania w wysokości zależnej od szczegółowo ustalonego stopnia uszczerbku na zdrowiu.

Zmiany systemowe z 1968 r. miały jeszcze inne znaczenie. Utworzono wówczas autonomiczny, wydzielony Fundusz Emerytalny (jego dysponentem był Zakład Ubezpieczeń Społecznych – ZUS), składający się z połowy wpływów ze składek opłacanych przez zakłady pracy oraz 3-procentowej składki ubezpieczeniowej opłacanej odtąd przez pracowników. Pozostała część składki nadal była przekazywana do budżetu państwa, z przeznaczeniem na pokrycie innych świadczeń ubezpieczeniowych niż renty i emerytury. Oznaczało to odejście od etapu dominacji koncepcji zabezpieczenia społecznego w historii polskich ubezpieczeń społecznych i powrót do umacniania elementów ubezpieczeniowych¹.

Tomasz Inglot, autor jednej z najważniejszych prac na temat polityki społecznej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w XX w., próbując zdefiniować jej istotę w przypadku Polski gierkowskiej, używa określenia „polityka modernizacji, ekspansji i liberalizacji”². W innym miejscu pisze, że polityka społeczna państw realnego socjalizmu w istocie rzeczy była polityką „gaszenia pożarów”; chodziło o przeciwdziałanie nastrojom niezadowolenia, które mogły przybrać postać poważnych buntów antysystemowych, względnie o pacyfikację nastrojów po takich wystąpieniach³. Opinie bardziej zniuansowane, aczkolwiek niepozostające w sprzeczności z konkluzjami Ingłota, można odnaleźć w polskiej literaturze fachowej na ten temat⁴.

Dzięki ustaleniom specjalistów z zakresu polityki społecznej wiemy, jak zmienił się kształt systemu rentowo-emerytalnego. Oszacowano skutki finansowe podjętych rozwiązań, zmiany zakresu osób objętych ubezpieczeniem, poziom świadczeń. Z tego powodu ograniczenie się w niniejszych rozważaniach tylko

¹ Cz. Jackowiak, *Kierunki rozwoju ubezpieczeń społecznych*, w: *Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce*, Warszawa 1991, s. 228–230; W. Muszalski, *Zatrudnienie a ubezpieczenie społeczne*, Warszawa 1992, s. 158–163; L. Mackiewicz-Golnik, *Powszechne ubezpieczenie emerytalne*, Warszawa 1983, s. 101; D. Jarosz, *Emerycy w przestrzeni społecznej Polski gomułkowskiej*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 11 (2013), s. 67–91.

² T. Inglot, *Welfare States in East Central Europe 1919–2004*, Cambridge 2008, s. 163–172.

³ *Ibidem*, s. 204.

⁴ Czesław Jackowiak (*op. cit.*, s. 228–229) twierdzi, że rozwój ubezpieczeń społecznych w latach 1968–1982 pozostawał pod przemożny wpływem przekształceń gospodarczych i społeczno-politycznych, a w drugiej połowie lat 70. przez te przekształcenia był wręcz wymuszony. Rozwój modelu świadczeń „nie nadążał za wzrostem potrzeb, co więcej, pod wpływem koniunkturalnych rozwiązań dla łagodzenia sytuacji najtrudniejszych, dysharmonii ulegała jego spójność”.

do powtórzenia wcześniejszych ustaleń wydaje się niewystarczające. Głównie zadanie tego szkicu zostało sformułowane nieco inaczej. Chodzi w nim przede wszystkim o próbę odpowiedzi na pytanie, jak nowa ekipa władzy formułowała cele i konkretne zadania w zakresie przemian systemu rentowo-emerytalnego, z jakich przesłanek one wynikały?

Podstawowym materiałem źródłowym, w który poszukiwano odpowiedzi na to pytanie były akta Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR), w tym zwłaszcza najważniejszej instytucji w ówczesnej hierarchii władzy – Biura Politycznego (BP). Zachowały się nie tylko zazwyczaj lakoniczne wzmianki o podejmowanych decyzjach, lecz również niezwykle interesujące dokumenty – załączniki wytworzone przez różne gremia zainteresowane kwestiami ubezpieczeń społecznych. Ponadto dokonano systematycznej kwerendy protokołów posiedzeń Rady Ministrów pod kątem poszukiwania istotnych informacji na ten temat. Jest to więc próba spojrzenia na ubezpieczenia społeczne oczami ówczesnych najwyższych władz partyjnych i państwowych. Nawet jeśli założymy, że znaczna część przesłanek owych decyzji była skrywana, to i tak zawarte w dokumentach opinie i analizy są ważnym świadectwem sposobu myślenia ówczesnych rządzących na temat rent i emerytur.

Pacyfikacja nastrojów, stabilizacja nowej ekipy władzy

Najważniejszym zadaniem, przed jakim stanął Edward Gierek w grudniu 1970 r. po objęciu funkcji pierwszego sekretarza KC PZPR, było uspokojenie sytuacji w kraju, w którym mimo krwawego stłumienia buntu robotniczego na Wybrzeżu sytuacja polityczna i społeczna była nadal niestabilna, a groźba strajków i demonstracji nadal istniała. Jednym z elementów pacyfikacji nastrojów miały być zmiany w systemie rentowo-emerytalnym. Ich zapowiedzi znalazły się w uchwałach VII (20 XII 1970) i VIII (6–7 II 1971) posiedzenia plenarnego KC PZPR⁵. Uwzględnienie „spraw socjalnych” w programie nowej ekipy władzy znalazło akceptację kierownictwa sowieckiego na czele z Leonidem Breżniewem w trakcie wizyty w Moskwie Edwarda Gierka i Piotra Jaroszewicza 5 stycznia 1971 r.⁶

⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Urząd Rady Ministrów (dalej: URM), sygn. 5.3/25, Protokół nr 5a/71 z posiedzenia Rady Ministrów w dniu 14 IV 1971, Informacja o działalności Rządu po VII Plenum KC PZPR, k. 108. Szerzej na temat zmian w polityce społecznej i gospodarczej w tym okresie zob. Ł. Dwilewicz, *Polityka gospodarcza a spokój społeczny. Posunięcia władz partyjnych i państwowych od grudnia 1970 r. do grudnia 1971 r.*, w: *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2007, s. 333–353; *idem*, *Kupowanie poparcia. Polityka gospodarcza jako środek stabilizacji wewnętrznej w Polsce w pierwszych miesiącach rządów Edwarda Gierka*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 2, s. 157–177.

⁶ Protokół z rozmowy Edwarda Gierka z Leonidem Breżniewem w Moskwie, dnia 5 stycznia 1971 r., w: *Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970*, oprac. P. Domański, Londyn 1991, s. 130.

BP KC PZPR propozycje nowych posunięć rozpatrywało już na posiedzeniu 22 grudnia 1970 r. Podstawą dyskusji był odpowiedni projekt zawarty w notatce Centralnej Rady Związków Zawodowych (CRZZ) „w sprawie podwyższenia płac, dodatków rodzinnych oraz niektórych rent i emerytur”, noszącej datę 21 grudnia 1970 r. Wariant pierwszy tych zmian, zaaprobowany przez BP, przewidywał podwyższenie najniższej płacy z 850 na 1000 zł miesięcznie i zwiększenie dodatków rodzinnych w przypadku, gdy dochód na członka rodziny nie przekraczał 1000 zł. Dla rencistów otrzymujących renty rodzinne w wysokości nieprzekraczającej 900 zł miesięcznie oraz najniższe renty inwalidzkie wszystkich kategorii – proponowano podwyższyć te świadczenia o 60 zł miesięcznie. W efekcie najniższe renty inwalidzkie miały wzrosnąć: w przypadku renty pracowniczej II grupy inwalidztwa z 850 zł do 910 zł, renty inwalidy wojennego III grupy – z 850 do 910 zł, renty pracowniczej II grupy inwalidztwa z 720 do 780 zł. Najniższe renty rodzinne, wdowie i sieroce miały wzrosnąć odpowiednio: dla jednej osoby z 700 do 760 zł, dla dwóch – z 770 do 830 zł miesięcznie, dla trzech i więcej – z 850 do 910 zł miesięcznie. Szacowano, że z podwyżek rent inwalidzkich i rodzinnych skorzysta ponad 700 tys. osób – kosztem ok. 450 mln zł rocznie. Emerytom i rencistom posiadającym na utrzymaniu współmałżonków, których miesięczna emerytura (renta) nie przekraczała 1 500 zł, postanowiono przyznać dodatek w wysokości 60 zł miesięcznie. Dotyczyło to 290 tys. rodzin, a koszt podwyżki miał wynieść około 200 mln zł. Wysunięta została również propozycja podwyższenia o 50 zł najniższych emerytur, tj. z 900 do 950 zł. Dotyczyłoby to ok. 125 tys. emerytów, co spowodowałoby koszt roczny ok. 76 mln zł⁷. BP zatwierdziło „w zasadzie” wariant I wniosku CRZZ w sprawie podwyższenia płac, dodatków rodzinnych oraz niektórych rent i emerytur. Ponadto polecono podwyższyć zasiłki dla niepracujących żon w rodzinach utrzymujących się wyłącznie z pracy poza rolnictwem z 37,50 zł do 70 zł miesięcznie, co miało spowodować zwiększenie ogólnego kosztu brutto wprowadzanych w 1971 r. podwyżek i dodatków z 6,5 mld zł do 7 mld zł. Postanowiono, że ostateczny podział sumy 7 mld zł zostanie przekonsultowany z aktywem większych zakładów pracy. W tym celu polecono zorganizować w około 100 zakładach „reprezentatywnych dla różnych gałęzi gospodarki” spotkania przedstawicieli KC PZPR, CRZZ i administracji gospodarczej z „aktywem robotniczym”. Na wniosek Gierka zdecydowano się opracować propozycje w sprawie m.in. zamrożenia na dwa lata ruchu cen wielu artykułów żywnościowych, obniżania cen artykułów przemysłowych w miarę wzrostu produkcji i zmniejszania kosztów własnych, stopniowego wycofania się z podwyżki cen tych

⁷ AAN, Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), sygn. 1744 (mikr. 2913), CRZZ, Notatka w sprawie podwyższenia płac, dodatków rodzinnych oraz niektórych rent i emerytur, Warszawa, 21 XII 1970, k. 855–860.

artykułów spożywczych, które nie miały uzasadnienia (jak mąka, kasze, przetwory owocowo-warzywne)⁸.

O wynikach konsultacji proponowanych rozwiązań informuje zachowana w aktach KC PZPR niedatowana notatka. Wynika z niej, że przeprowadzono je 23 i 24 grudnia w 106 zakładach. Uzyskano – co wydaje się oczywiste – aprobatę dla podwyżki najniższych płac, rent i emerytur. W trakcie rozmów z robotnikami pojawiły się postulaty ustalenia najniższej emerytury na poziomie 1 000 zł, tj. odpowiadającym płacy najniższej, gdyż proponowana rekompensata była uznawana za niewystarczającą. Proponowano także rozpatrzyć możliwości zmniejszenia czynszów mieszkalnych dla emerytów i rencistów otrzymujących rentę do 1 000 zł miesięcznie oraz całkowitego ich zwolnienia od opłat radiowo-telewizyjnych (postulat dotyczył wyłącznie osób samodzielnie prowadzących gospodarstwo domowe). Ponadto pojawiły się postulaty obniżenia o pięć lat wieku emerytalnego kobiet oraz rozszerzenia liczby zawodów uprawniających do szybszego przechodzenia na rentę mężczyzn, szczególnie w zawodach szkodliwych dla zdrowia⁹.

29 grudnia 1970 r. BP zaakceptowało propozycje dotyczące podwyższenia płac, dodatków rodzinnych oraz niektórych rent i emerytur¹⁰. 30 grudnia 1970 r. odpowiednia uchwała została przyjęta przez Radę Ministrów i CRZZ. Na jej podstawie m.in. podwyższono minimalne wynagrodzenie z 850 zł do 1 000 zł. Ustalono również dodatki do zarobków miesięcznych, podwyższone zasiłki rodzinne i dodatki rodzinne do emerytur i rent w rodzinach pracowników, emerytów i rencistów, w których dochód na członka rodziny – po odliczeniu podatku od wynagrodzeń i składki na cele emerytalne – nie przekraczał 1 000 zł miesięcznie (od 70 do 110 zł). Kwoty najniższych emerytur i rent inwalidzkich podwyższono o 60 zł miesięcznie, renty rodzinne wynoszące więcej niż 840 zł i mniej niż 900 zł podwyższono do 900 zł miesięcznie, nie mniej jednak niż o 30 zł. Podwyższono również granice wynagrodzeń wolnych od składki na cele emerytalne do 1 100 zł miesięcznie¹¹.

Podjęte wówczas działania dotyczyły również bezpośrednich ofiar masakry robotników na Wybrzeżu. Jak dowiadujemy się z notatki Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 20 maja 1971 r., zgodnie z postanowieniami uchwały Rady Ministrów nr 215/70 z 30 grudnia 1970 r. rozpoczęto wówczas wypłatę doraźnych świadczeń pieniężnych osobom poszkodowanym oraz rodzinom po

⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 1744 (mikr. 2913), Protokół nr 22 posiedzenia BP w dniu 22 XII 1970, k. 851–852.

⁹ *Ibidem*, Notatka o wynikach konsultacji w sprawie podwyższenia płac, dodatków rodzinnych oraz niektórych rent i emerytur, bd. [po 24 XII 1970], k. 775.

¹⁰ *Ibidem*, Protokół nr 24 posiedzenia BP w dniu 29 XII 1970, k. 887.

¹¹ AAN, URM, sygn. 5.3/23, Uchwała Rady Ministrów i Centralnej Rady Związków Zawodowych w sprawie podwyżki najniższych płac, wprowadzenia dodatków do płac dla niektórych grup pracowników, podwyżki zasiłków rodzinnych oraz niektórych rent i emerytur, Warszawa, 30 XII 1970, k. 75–78.

zmarłych. W Gdańsku i Szczecinie do 12 maja 1971 r. tymi świadczeniami objęto 1 042 osoby, w tym: 524 funkcjonariuszy MO i SB, 35 wojskowych, 7 strażaków, 450 osób cywilnych. Odszkodowania uzyskały również 42 osoby po zmarłych krewnych. Łączny koszt załatwionych odszkodowań wyniósł 8 744 tys. zł, w tym wypłaty przyznane rodzinom po zmarłych – 1 285 tys. zł. Ponadto z tytułu strat materialnych dla osób cywilnych i innych wypłacono 372 tys. zł (odzież, samochody i inne przedmioty), do wypłacenia pozostała jeszcze kwota ok. 400 tys. zł. Równolegle z wypłatami odszkodowań komisje kwalifikacyjne ZUS przyznały 16 rent rodzinnych, w tym 13 w Gdańsku i 3 w Szczecinie. Przeciętna renta rodzinna wyniosła 1 530 zł. Wniosków o renty inwalidzkie wpłynęło w Gdańsku 60, a w Szczecinie 48, z tego 36 rent zostało już przyznanych, w pozostałych 72 sprawach o renty inwalidzkie wydanie decyzji miało nastąpić po zakończeniu pobierania przez poszkodowanych zasiłków chorobowych za czas niezdolności do pracy¹².

Podsumowując pierwsze efekty decyzji zwiększających przychody ludności, w „Informacji o działalności Rządu po VII plenum KC PZPR z 14 kwietnia 1971 r.” zachowanej w aktach Urzędu Rady Ministrów (URM), stwierdzono, że na kwotę 25 mld zł „dodatkowej siły nabywczej”, powstałej w wyniku decyzji podjętych po VII plenum, złożyły się m.in. podwyżki płac najniższych i dodatki do płac – w wysokości 4,4 mld zł, oraz podwyżka najniższych rent i dodatki do emerytur – 1,1 mld zł¹³.

W rezultacie podjętych działań przeciętna bieżąca emerytura i renta w okresie trzech kwartałów roku 1970 i 1971 wzrosła (według GUS) z 1 143 zł do 1 213 zł, tj. o 6,1%¹⁴. W pierwszym półroczu 1971 r. takie świadczenie wynosiło 1 206 zł, w pierwszym półroczu 1972 r. – 1 254 zł, a we wrześniu 1972 r. – 1 259 zł¹⁵.

Kierunki zmian systemu rentowo-emerytalnego

W pierwszych dwóch latach rządów nowej ekipy rozpatrywano i częściowo zrealizowano postulaty, które wyrażały priorytety nowych władz, wskazywały na sposób traktowania polityki społecznej jako elementu stabilizacji i legitymizacji rządów ekipy gierkowskiej.

¹² AAN, KC PZPR, Wydział Administracyjny, sygn. LI/327, Notatka w sprawie odszkodowań w związku z wypadkami grudniowymi na terenie Gdańska i Szczecina, Wydział Administracyjny KC, Warszawa, 20 V 1971, k. nlb.

¹³ AAN, URM, sygn. 5.3/25, Protokół nr 5a/71 z posiedzenia Rady Ministrów w dniu 14 IV 1971, Informacja o działalności Rządu po VII Plenum KC PZPR, k. 112.

¹⁴ AAN, URM, sygn. 5.3/30, GUS, Niektóre dane o warunkach bytu ludności w III kwartale 1971, s. 363.

¹⁵ AAN, URM, sygn. 5.3/39, GUS, Niektóre dane o warunkach bytu ludności w I półroczu 1972, k. 165; *ibidem*, sygn. 5.3/41, GUS, Niektóre dane o warunkach bytu ludności w okresie I–IX 1972, Warszawa, X 1972, k. 201.

To wówczas zaczęto opracowywać rozwiązania systemowe, które doprowadziły do dywersyfikacji świadczeń emerytalno-rentowych. Nie tylko zachowano odrębne uprawnienia górników i kolejarzy w tym zakresie, lecz również dyskutowano nad wyodrębnieniem lub rozszerzeniem uprawnień innych grup zawodowych.

22 listopada 1971 r. Rada Ministrów wydała rozporządzenie w sprawie wykonania ustawy o ubezpieczeniu społecznym członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych i ich rodzin. Dotychczas zaopatrzenie emerytalne członków spółdzielni produkcyjnych było objęte odrębnym systemem na podstawie ustawy z 28 czerwca 1962 r. (jednolity tekst: DzU 1966, nr 1, poz. 1). Było ono niewysokie, a ponadto w ustawie przewidywano utratę prawa do renty i obowiązek zwrotu całej sumy wypłaconych rent przez rencistów lub jego spadkobierców w razie likwidacji spółdzielni albo wycofania z niej gruntów w całości bądź w części. Ustawa miała stanowić zarówno czynnik stabilizujący rolnicze spółdzielnie produkcyjne, jak i zachętę do wstępowania do nich. Sytuacja jednak zmieniła się z chwilą wprowadzenia i podwyższenia rent dla rolników indywidualnych w 1968 r.: „Następuje – pisano w uzasadnieniu do rozporządzenia – wycofywanie ze spółdzielni gospodarstw rolnych, a następnie przekazywanie ich na rzecz państwa w zamian za wyższe renty przewidziane w ustawie z 24 stycznia 1968 r. Jest to jedna z przyczyn systematycznego spadku liczby spółdzielni, posiadających ziemię, a wzrostu liczby członków bezrolnych¹⁶.

Z tego powodu zdecydowano się rozszerzyć zakres świadczeń ubezpieczeniowych na wszystkich spółdzielców. Odtąd mieli być oni objęci: pełnymi świadczeniami na wypadek choroby i macierzyństwa bez dotychczasowych ograniczeń w zakresie protezowania, ulgowego nabywania lekarstw i pieniężnych zasiłków chorobowych, a także zasiłkami chorobowymi i świadczeniami na wypadek starości, inwalidztwa lub śmierci na zasadach powszechnego zaopatrzenia emerytalnego pracowników i ich rodzin¹⁷.

11 kwietnia 1972 r. BP rozpatrzyło przygotowany przez rząd projekt ustawy o prawach i obowiązkach nauczycieli oraz systemie płac nauczycielskich. Po wysłuchaniu wyjaśnień ministrów: oświaty i wychowania Jerzego Kuberskiego i nauki, szkolnictwa wyższego i techniki Jana Kaczmarka oraz po dyskusji zatwierdzono omawiane materiały. Postanowiono, aby przygotowywanej ustawie nadać tytuł „Karta praw i obowiązków nauczycieli PRL” oraz wprowadzić do tekstu wstęp polityczny o roli nauczyciela i wychowania w PRL. Miała być ona omówiona na otwartych zebraniach w szkołach i na uczelniach oraz na konferencji prasowej, zorganizowanej przez Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR. Nie zalecano jej publikacji na łamach czasopism. Zgodnie z załączonym projektem ustawy i notatką

¹⁶ AAN, URM, sygn. 5.3./29, Uzasadnienie do ustawy o ubezpieczeniu społecznym członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych i ich rodzin, k. 83–91.

¹⁷ *Ibidem*, k. 85–86. Tekst ustawy zob. Ustawa z 26 X 1971 r. o ubezpieczeniu społecznym członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych i ich rodzin, DzU 1971, nr 27, poz. 255.

aprobowaną przez ministra J. Kuberskiego ważna część przyjętych rozwiązań dotyczyła zaopatrzenia emerytalnego nauczycieli. Poprawa w tym zakresie następowwała przez zwiększenie podstawy wymiaru emerytury, jaką stanowiły wyższe płace, oraz przez wprowadzenie dodatku do emerytury lub renty inwalidzkiej. Korzystnie zmieniały się warunki odchodzących na emeryturę. Pozwalały one władzy szkolnej na przenoszenie z urzędu na emeryturę po osiągnięciu przez nauczycieli wieku emerytalnego, tj. przez nauczyciela 60 lat, przez nauczycielkę – 55 lat życia i nabycia praw emerytalnych. Od zasady wprowadzono wyjątki zależne od potrzeb konkretnych szkół¹⁸.

Rozwiązania podobne do nauczycielskich rozważano w przypadku innych grup zawodowych. W maju 1972 r. BP rozpatrywało projekt przyznania szczególnych praw i przywilejów pracownikom zatrudnionym w zawodzie marynarza, rybaka i portowca. W specjalnej notatce, zaakceptowanej przez ministra żeglugi, informowano, że dyskusja nad tym projektem odbyła się na posiedzeniu Prezydium Rządu 12 maja: „Uznano, że wprowadzenie wnioskowanych przywilejów może wywołać napływ dalszych tego rodzaju wniosków ze strony innych grup zawodowych, których załatwienie doprowadzi do konieczności wydatkowania nieprzewidzianych środków finansowych. Problem ma jednak charakter przede wszystkim społeczno-polityczny, dlatego wymaga w tym względzie kierunkowych wskazań i wytycznych kierownictwa Partii dla Rządu”. W dalszej części notatki stwierdzano, że propozycje ministra żeglugi zmierzały do wydania specjalnego aktu prawnego – Karty marynarza, Karty rybaka i Karty portowca – jako udokumentowanego uznania społecznego dla tych zawodów oraz przyznania tytułów i odznaczeń honorowych w zawodzie (Zasłużony Marynarz PRL, Zasłużony Rybak PRL i Zasłużony Portowiec PRL) – stanowiących ponadto „pewne uprzywilejowanie w wymiarze emerytur”. Dotychczas – stwierdzano – tylko zawód stoczniowca został wyróżniony przez nadanie praw i przywilejów ujętych w tzw. Karcie stoczniowca. Fakt ten „pozostali «Pracownicy Morza» odczuwają jako niedoceny lub nawet pomniejszanie społecznego uznania dla podstawowych zawodów kształtujących rozwój gospodarki morskiej. Znajduje to oblicze w licznych, ciągle ponawianych wnioskach i postulatach załóg w tej sprawie”. W notatce przypomniano, że wymienione grupy zawodowe i pracownice posiadały już prawo do dodatku za wysługę lat oraz zaliczone były do I kategorii zatrudnienia, uprawniającej do

¹⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 1753 (mikr. 2924), Protokół nr 17 z posiedzenia Biura Politycznego w dniu 11 IV 1972, k. 275; *ibidem*, Notatka w sprawie głównych rozwiązań zawartych w projekcie ustawy o prawach i obowiązkach nauczycieli i nauczycieli akademickich, Warszawa, 8 IV 1972, opracował J. Wołczyk, podsekretarz stanu, akceptował minister Jerzy Kuberski, k. 311. Karta praw i obowiązków nauczyciela została uchwalona 27 IV 1972 r. (DzU 1972, nr 16, poz. 114). Jest rzeczą charakterystyczną, że dzień później, 12 kwietnia, nad ustawą dyskutowano na posiedzeniu Rady Ministrów; zob. AAN, URM, sygn. 5.3/37, Protokół nr 6/72 z posiedzenia Rady Ministrów w dniu 12 IV 1972, k. 1a–10.

wcześniejszego przechodzenia na emeryturę. Warunkiem przyznania podwyższonej o 15% emerytury było przepracowanie 15 lat w zawodzie i 25 lat w przedsiębiorstwie. Warunki te spełniało 60–80% przechodzących na emeryturę¹⁹. W tej sytuacji BP postanowiło odłożyć realizację tych postulatów na okres późniejszy²⁰.

W 1972 r. RM rozpatrywała projekt ustawy o ubezpieczeniu społecznym rzemieślników, unormowany wcześniej ustawą z 29 marca 1965 r. Zakładał on podwyższenie rent i emerytur oraz korzystniejsze warunki ich otrzymania, a także zmniejszenie odpłatności za świadczenia lecznicze²¹.

Rok 1972 jest również ważny dla regulacji systemu wynagrodzeń i rentowo-emerytalnego ludzi władzy. To wtedy dyskutowano nad projektami ustaw dotyczących uposażenia i zaopatrzenia emerytalnego osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe oraz ich rodzin. O woli zachowania tych dyskusji w jak największej tajemnicy świadczy m.in. fakt, że część obrad posiedzenia BP z 14 lipca 1972 r. dotycząca tych regulacji odbywała się z udziałem tylko członków tego gremium, bez zaproszonych wcześniej przedstawicieli Prezydium Rządu i Prezydium CRZZ²².

W uzasadnieniu dla zmian zaopatrzenia emerytalnego ludzi władzy stwierdzono, że poprzednie regulacje zostały wprowadzone uchwałą nr 372 Rady Ministrów z 19 grudnia 1968 r. Nie była to jednak – zdaniem autorów nowego projektu – dostateczna podstawa prawna dla uregulowania problemu. Stwierdzono, że zasady zaopatrzenia emerytalnego dla tej kategorii osób powinny być unormowane ustawą. Według nowej propozycji warunkiem przyznania zaopatrzenia emerytalnego na podstawie projektowanej ustawy miało być ukończenie wieku 55 lat dla mężczyzn i 50 lat dla kobiet oraz co najmniej pięcioletni okres pracy na kierowniczym stanowisku, a bez względu na wiek – w wypadku całkowitej niezdolności do pracy (II lub I grupy inwalidzkiej). Projekt ustawy ustalał podstawową wysokość emerytury – zarówno w wypadku określonego wyżej wieku, jak i inwalidztwa – na 50% uposażenia (podstawy wymiaru). Obliczona w ten sposób emerytura wzrastała za każdy pełny rok pracy na kierowniczym stanowisku o 3% podstawy wymiaru, jeżeli okres ten nie przekraczał 5 lat, a o dalsze 2% podstawy przy ponad pięcioletnim okresie tej pracy, a nieprzekraczającym 10 lat, i o 1% podstawy wymiaru za każdy rok tej pracy ponad 10 lat, z ograniczeniem jednakże,

¹⁹ AAN, KC PZPR, sygn. 1757 (mikr. 2926), Notatka w sprawie przyznania szczególnych praw i przywilejów pracownikom zatrudnionym w zawodzie marynarza, rybaka i portowca. Notatka zaakceptowana przez Ministra Żeglugi, opracował dyrektor Departamentu H. Polkowska, bd. [1972], k. 45.

²⁰ *Ibidem*, Protokół nr 26 z posiedzenia Biura Politycznego w dniu 30 V 1972, k. 4–6.

²¹ AAN, URM, sygn. 5.3/33, Uzasadnienie do ustawy o ubezpieczeniu społecznym rzemieślników, k. 299–302. Tekst uchwalony zob. Ustawa z dnia 8 VI 1972 r. o ubezpieczeniu społecznym rzemieślników, DzU 1972, nr 23, poz. 165.

²² KC PZPR, sygn. 1759 (mikr. 2928), Protokół nr 32 z posiedzenia BP w dniu 14 VII 1972.

że łączna kwota zaopatrzenia wraz z dodatkami (z wyjątkiem dodatków rodzinnych i z tytułu zaliczenia do I grupy inwalidów) nie mogła przekraczać 95% zarobku netto. Rentę dla członków rodzin proponowano ustalić w procencie emerytury, jaka przysługiwała zmarłemu żywicielowi rodziny. I tak: renta dla jednego członka rodziny wynosiłaby 55%, dla dwóch – 65%, dla trzech i więcej – 75% emerytury zasadniczej (bez 25% dodatku za order) zmarłego żywiciela²³.

Regulacje miały objąć osoby podzielone na kilka grup w zależności od stanowiska. Byli to: przewodniczący Rady Państwa, Prezes Rady Ministrów, zastępcy przewodniczącego Rady Państwa, wiceprezesa Rady Ministrów, przewodniczący Komisji Planowania przy Radzie Ministrów, członkowie i sekretarz Rady Państwa, ministrowie, przewodniczący komisji i komitetów sprawujących funkcje naczelnych organów administracji państwowej, zastępcy przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów, prezes Najwyższej Izby Kontroli (NIK), prezes Polskiej Akademii Nauk, I prezes Sądu Najwyższego (SN), Prokurator Generalny PRL, szef Kancelarii Sejmu, szef Kancelarii Rady Państwa, szef Urzędu Rady Ministrów, podsekretarz stanu (wiceministrowie), zastępcy przewodniczących komisji i komitetów sprawujących funkcje naczelnych organów administracji państwowej, wiceprezesa NIK, prezesi SN, zastępcy Prokuratora Generalnego PRL, kierownicy urzędów centralnych, przewodniczący prezydiów WRN oraz prezydiów miast wydzielonych z województw, zastępcy kierowników urzędów centralnych, dyrektorzy generalni w ministerstwach i urzędach centralnych²⁴.

Jest rzeczą interesującą, że cytowany projekt został w sposób bardzo istotny zmieniony w toku dyskusji, zarówno na tymże posiedzeniu BP, jak i w innych gremiach kierowniczych państwa. Przede wszystkim w wersji ostatecznej to, co miało być ustawą, stało się dekretem²⁵. Ponadto w sposób istotny rozszerzony został zakres osób objętych przywilejami. Dekret o nieprzypadkowo zmienionej nazwie (o zaopatrzeniu emerytalnym osób zajmujących kierownicze stanowiska polityczne i państwowe oraz członków ich rodzin) objął nie tylko piastujących najwyższe stanowiska państwowe, ale także partyjne (I sekretarze KC PZPR, członkowie i zastępcy członków Biura Politycznego, sekretarze KC, kierownicy wydziałów KC, I sekretarze Komitetów Wojewódzkich). Ta regulacja, będąca przedmiotem krytyki

²³ *Ibidem*, Ustawa o zaopatrzeniu emerytalnym osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe oraz ich rodzin (uzasadnienie), Projekt, Warszawa, 5 VII 1972, k. 297.

²⁴ *Ibidem*, k. 289–295.

²⁵ Z adnotacji znajdującej się w tajnym protokole nr 11/72 z posiedzenia Rady Ministrów w dniu 15 VIII 1972 r. wynika, że zarówno „projekt ustawy o uposażeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska polityczne i państwowe”, jak i „projekt ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym osób zajmujących kierownicze stanowiska polityczne i państwowe” zostały przedłożone marszałkowi Sejmu PRL „przy piśmie Prezesa Rady Ministrów” z 5 IX 1972 r. i 6 IX tego roku wycofane. Ostatecznie omawiana regulacja została przyjęta jako dekret z 5 X 1972 r. o zaopatrzeniu emerytalnym osób zajmujących kierownicze stanowiska polityczne i państwowe oraz członków ich rodzin, DzU 1972, nr 42, poz. 270.

ze strony opozycji politycznej, została uchylona ustawą z 31 lipca 1981 r. o zmianie ustawy o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin²⁶.

W tym czasie zostały podjęte również decyzje o poprawie świadczeń dla grup ideologicznie bliskich rządzącym. 5 kwietnia 1972 r. BP rozpatrzyło i zaakceptowało wnioski w sprawie podwyższenia rent dla członków 13. Brygady Międzynarodowej im. Jarosława Dąbrowskiego i ich rodzin. Został on przedłożony przez Krajową Komisję Dąbrowszczaków przy Zarządzie Głównym Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, zgodnie z poleceniem Edwarda Gierka. Dotyczył on podwyższenia do 4 000 zł renty zasadniczej dla pobierających renty dla zasłużonych dla PRL 332 byłych uczestników walk i wolność Republiki Hiszpańskiej. Decyzja o przyznaniu każdemu dąbrowszczakowi renty zasadniczej w wysokości 4 tys. zł miała stanowić wytyczną dla władz administracyjnych przy przyznawaniu renty również tym dąbrowszczakom, którzy w przyszłości przejdą na rentę lub tym, którzy pobierali renty z innych tytułów (wojsko, MSW itp.) – razem 124 osób, a zechcą skorzystać z przygotowanej uchwały. Dodatkowo zaakceptowano również wnioski o przyznanie dodatku specjalnego w wysokości 1 000 zł miesięcznie dla dąbrowszczaków-ciężkich inwalidów i chronicznie-obłożnie chorych oraz o przyznanie podwyżki renty wdowom po poległych lub zmarłych dąbrowszczakach do wysokości 2 000 zł miesięcznie²⁷.

Pierwsze lata rządów Gierka to również okres dyskusji i podejmowania kierunkowych decyzji dotyczących ułatwień uzyskania emerytur i rent nie tylko dla ludzi władzy i osób im ideologicznie bliskich. Już w 1971 r. rozważane były decyzje o skracaniu wieku emerytalnego w szczególnie uciążliwych zawodach. Za takimi rozwiązaniami opowiedziało się BP KC 27 października 1971 r., po zapoznaniu z dokumentem „Założenia polityki płac i cen detalicznych oraz programu w zakresie świadczeń społecznych na lata 1971–1975”, opracowanym przez Komisję Planowania przy Radzie Ministrów, Komitet Pracy i Płac oraz Państwową Komisję Cen²⁸.

Skracanie wieku emerytalnego i tzw. wcześniejsze emerytury były przedmiotem prac w centralnych urządach państwowych i najwyższych gremiach partyjnych już w 1971 r. Szczegółowy program polityki socjalnej przygotowywała komisja do opracowania podstawowych założeń polityki płac i świadczeń społecznych w latach 1971–1975, powołana zarządzeniem nr 41 Prezesa RM z 20 kwietnia 1971 r. Wstępne propozycje komisji zawierały m.in. wnioski w sprawie wprowadzenia fakultatywnej możliwości wcześniejszego przechodzenia na emeryturę osób, które miały dłuższy niż wymagany staż pracy lub które przekroczyły wiek

²⁶ DzU 1981, nr 20, poz. 100.

²⁷ AAN, KC PZPR, sygn. 1753 (mikr. 2924), Protokół nr 16 z posiedzenia BP w dniu 5 IV 1972, k. 134.

²⁸ AAN, KC PZPR, mikr. 2918, Protokół BP KC w dniu 27 X 1971, k. 272–314.

emerytalny, lecz nie posiadały pełnego stażu pracy²⁹. Władze partyjne zdawały sobie sprawę, że podejmowanie decyzji w tej kwestii oznacza znaczne wydatki budżetowe, dlatego zachowywano ostrożność. BP po przedstawieniu odpowiedniego dokumentu przez Komisję Planowania przy RM (na posiedzeniu 21 maja 1971 r.) poleciło opracować go powtórnie, z uwzględnieniem skrócenia wieku emerytalnego kobiet o 2–3 lata, mężczyzn o 1–2 lata oraz ulżenia pracy kobiet przez wydłużenie urlopu macierzyńskiego i skrócenie czasu pracy w trudnych i szkodliwych warunkach. Motywy tych decyzji związane były przede wszystkim z realiami sytuacji społeczno-ekonomicznej. Realizacja programu miała zapewnić zwolnienie około 200 tys. miejsc pracy dla ludzi młodych i gwarantować realność bilansu siły roboczej do 1975 r.³⁰

Sprawa wróciła na posiedzenie BP 8 sierpnia 1972 r. Dyskutowano wówczas nad informacją o projekcie rozwiązań wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, przygotowaną przez Ministerstwo Pracy, Płacy i Spraw Socjalnych (MPPiSS). W wyniku dyskusji ustalono, że zasadnicze decyzje w tej sprawie winny być podjęte na Krajowej Konferencji Partyjnej, natomiast szczegółowe projekty decyzji na rok 1972 co do niektórych grup pracowników miały być przygotowane przez MPPiSS i przedstawione na jednym z kolejnych posiedzeń BP³¹.

Dokument ministerialny³² przedstawiał w wyczerpujący sposób sytuację emerytów w Polsce. Przypomniano w nim, że zgodnie z obowiązującym wówczas stanem prawnym emerytura przysługiwała pracownikowi, który przepracował: mężczyzna 25 lat, kobieta 20 lat oraz osiągnął wiek wynoszący: dla mężczyzn 65 lat, a dla kobiet 60 lat. Dla pracowników zaliczonych do I kategorii zatrudnienia – których liczba wynosiła ok. 1,4 mln – wiek ten był o 5 lat krótszy (zatrudnieni pod ziemią, stoczniovcy pracujący bezpośrednio przy produkcji, nauczyciele, marynarze, lotnicy i pracownicy zatrudnieni w warunkach szkodliwych – na stanowiskach wyliczonych w przepisach). Wiek emerytalny w Polsce był wyższy niż w większości państw bloku wschodniego.

Jako zjawisko niepokojące w kontekście szans na skracanie wieku emerytalnego wskazywano wzrost liczby rencistów (tabela 1).

²⁹ AAN, KC PZPR, mikr. 2918, Podstawowe kierunki i proporcje rozwoju społeczno-gospodarczego kraju w latach 1971–1975, Warszawa, maj 1971, Komisja Planowania przy Radzie Ministrów, k. 11–43.

³⁰ AAN, KC PZPR, mikr. 2918, Protokół nr 49 posiedzenia BP w dniu 21 V 1971, k. 8; *ibidem*, Założenia polityki płac i cen detalicznych oraz programu w zakresie świadczeń społecznych na lata 1971–1975, Podstawowe kierunki i proporcje rozwoju społeczno-gospodarczego kraju..., k. 11–43.

³¹ AAN, KC PZPR, sygn. 1760 (mikr. 2929), Protokół nr 36 ze wspólnego posiedzenia BP i Prezydium Rządu w dniu 8 VIII 1972, k. 331.

³² AAN, KC PZPR, sygn. 1760 (mikr. 2929), MPPiSS, Problemy wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, Warszawa, VIII 1972, k. 346–354.

Tabela 1. Renciści i wydatki na renty w latach 1966–1971

	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Liczba rencistów w tys.	1 869	1 944	2 043	2 181	2 327	2 497
Przeciętna renta w zł	809	848	953	1 058	1 147	1 219
Wydatki na renty w mld zł	18,1	20,8	25,2	29,3	33,7	38,7

Źródło: AAN, KC PZPR, sygn. 1760 (mikr. 2929), MPPiSS, Problemy wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, Warszawa, sierpień 1972, k. 347.

W 1960 r. wydatki na świadczenia rentowe stanowiły 7,8% funduszu płac, w 1966 – 8,6%, w 1971 – 12,1%. W latach 1971–1975 tempo wzrostu wydatków na renty i emerytury miało wynieść 164,1%. Mimo wzrostu wysokości świadczeń sytuacja materialna rencistów mogła ulec dalszemu pogorszeniu, co wynikało z degresywnego wymiaru rent, polegającego na tym, że zarobki przekraczające 1 500 zł, a szczególnie 2 000 zł w nieznacznym tylko stopniu wpływały na wymiar świadczeń. Proces ten pogłębiał się wraz ze wzrostem płac (stary portfel).

Tak jak w przypadku wcześniej cytowanego dokumentu Komisji Planowania, w notatce MPPiSS również wskazywano na jedną z najważniejszych przesłanek nowych rozwiązań: kwestie demograficzne. W gospodarce narodowej zatrudniona była wówczas znaczna liczba osób w podeszłym wieku, które nie mogły uzyskać emerytury z powodu bądź nieosiągnięcia wymaganego wieku bądź przepracowania zbyt małej liczby lat. Duża ich część miała ograniczoną sprawność do pracy, „stąd też powszechnie podnoszona jest sprawa przyznania im emerytur, zwłaszcza wobec konieczności zatrudnienia młodzieży wkraczającej w wiek produkcyjny, a przede wszystkim absolwentów”.

Zapewnienie wcześniejszych emerytur, zgodnie z zasadami ówczesnej polityki społecznej – nie miało być realizowane poprzez jednorazowe, powszechne obniżenie wieku emerytalnego, lecz poprzez stopniowe stwarzanie warunków do wcześniejszego przechodzenia na emeryturę dla poszczególnych grup pracowników. Szacowano, że w gospodarce uspołecznionej było zatrudnionych w 1972 r. około 270 tys. mężczyzn w wieku 60–65 lat i 140 tys. kobiet w wieku 55–60 lat. Spośród tych pracowników wymagany do emerytury staż pracy posiadało ok. 245 tys., w tym 170 tys. mężczyzn i 75 tys. kobiet. Około 26 tys. tych pracowników było zatrudnionych w warunkach szkodliwych dla zdrowia. Około 25 tys. (w tym ok. 12 tys. kobiet) brakowało do stażu pracy mniej niż 5 lat. Zakładano, że wszyscy zatrudnieni w warunkach uciążliwych i szkodliwych (tj. ok. 26 tys.) winni przejść na wcześniejsze emerytury po stworzeniu im tej możliwości. Z pozostałych pracowników – wobec zasady dobrowolności – przeszliby pracownicy o znacznym ubytku sił i robotnicy niskokwalifikowani, dla których przejście na emeryturę nie pociągało za sobą znaczącego obniżenia poziomu życia. Przewidywano,

że z tej możliwości skorzystałoby: spośród pracowników w wieku przedemerytalnym $\frac{2}{3}$ kobiet, tj. ok. 50 tys., i $\frac{1}{4}$ mężczyzn, tj. ok. 42 tys. – łącznie ok. 92 tys. pracowników; z pracowników w wieku ponademerytalnym – 80% uprawnionych kobiet (ok. 10 tys.) i 60% uprawnionych mężczyzn (ok. 18 tys.). Koszt przyznania im wszystkim emerytur wyniósłby ok. 2,5 mld zł.

W okresie do 1975 r. – stwierdzano dalej – należało rozważyć przyznanie tego prawa: pracownikom zatrudnionym w warunkach uciążliwych i szkodliwych dla zdrowia; pracownikom o szczególnie długim stażu pracy (kobiety 30 lat, mężczyźni 35 lat), którym do wieku emerytalnego brak mniej niż 5 lat (w sumie koszt około 580 mln zł rocznie dla obu kategorii); pracownikom, których dalsza przydatność w pracy była bardzo ograniczona (inwalidzi, ci, którzy przekroczyli wiek emerytalny, ale którym brakuje mniej niż 5 lat stażu pracy). Gdyby do 1975 r. zrealizować wszystkie te propozycje, to łączny ich koszt wyniósłby ok. 1,5 mld zł rocznie. Dokument postulował rozłożenie tego procesu w czasie: najpierw nowe zasady objęłyby kobiety o stażu dłuższym o 10 lat od wymaganego, pracujące w zawodach, w których następuje szczególne zużycie sił (przemysł lekki, rybny, niektóre branże chemiczne itp.) oraz inwalidów.

Przyjęte rozwiązania miały odpowiadać również polskim warunkom historycznym, gdyż uwzględniały pracowników urodzonych w czasie I wojny światowej, których okres największej aktywności przypadł na lata II wojny. Miały być również zgodne z ogólnymi tendencjami światowymi, które – zdaniem autorów dokumentu – odstępowały od obniżania wieku wobec poprawy warunków zdrowotnych i warunków pracy, a co za tym idzie – przedłużania wieku życia i okresu aktywności zawodowej. Przyjęcie tych propozycji złagodziłoby sytuację w zakresie zatrudnienia w najbliższych latach osób wstępujących w wiek produkcyjny i miałyby wpływ na wycofanie z produkcji osób o ograniczonej zdolności produkcyjnej, szczególnie kobiet.

Trudno powiedzieć, na ile argumenty przytoczone w cytowanych dokumentach wpłynęły na końcowe decyzje w tej sprawie. Wiadomo jednak, że odłożono je na czas późniejszy³³.

* * *

Decyzje w sprawach rent i emerytur podjęte w pierwszym okresie rządów Edwarda Gierka bez wątpienia poprawiły nieco położenie osób pobierających świadczenia. To już wówczas zaznaczyły się pewne charakterystyczne kierunki działań, które kontynuowano w okresie późniejszym. Rozpoczęto więc proces polepszania świadczeń dla ludzi władzy, rozbudowywano przywileje branżowe, opracowywano koncepcję systemu wcześniejszych emerytur.

Mimo to osiągnięcia pierwszych dwóch lat rządów nowej ekipy władzy w tym zakresie nie były zbyt duże. W przygotowanym w listopadzie 1972 r. dokumencie

³³ Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 III 1975 r. w sprawie wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, DzU 1975, nr 9, poz. 53.

MPPiSS dokonano ich krytycznej oceny. Wskazywano przede wszystkim na wzrastającą liczbę emerytów: w 1972 r. świadczenia emerytalne miało pobierać 2,7 mln osób, a według przewidywań na rok 1975 – 3,2 mln osób. W czerwcu 1972 r. przeciętna wysokość świadczeń rentowo-emerytalnych z tzw. powszechnego zabezpieczenia emerytalnego, stanowiących około 70% całego ich portfela, wynosiła 1 263 zł, tj. ok. 64% przeciętnej płacy za pierwsze półrocze 1972 r. Przeciętna emerytura wynosiła 1 508 zł, renta inwalidzka – 1 035 zł, a rodzinna – 971 zł. W szczególnie trudnej sytuacji znajdowali się ci, którzy ze skromnych świadczeń utrzymywali małżonka, na którego otrzymywali dodatek rodzinny w wysokości 30, 37,5 lub 70 zł (ok. 400 tys.). Około 270 tys. emerytów i rencistów pobierało świadczenia nieprzekraczające 1 500 zł. Od grudnia 1970 r. otrzymywali oni, oprócz dodatku rodzinnego, kwotę 60 zł miesięcznie.

Trudna była również sytuacja emerytów i rencistów zaliczonych do I grupy inwalidzkiej, tj. całkowicie niezdolnych do pracy i wymagających stałej opieki innej osoby – otrzymywali oni z tytułu bezradności dodatek 200 lub 300 zł. Ich liczbę szacowano na ok. 77 tys. osób.

Wreszcie, w sytuacji niedostatku pozostawali emeryci i renciści, którzy przeszli na świadczenia w latach, kiedy nominalne dochody z pracy kształtowały się na niskim poziomie. Wśród najstarszych wiekiem ok. 800 tys. pobierało emerytury i renty minimalne, wynoszące: dla emerytur 960 zł, dla rent inwalidzkich III i II grupy – od 710 zł do 910, a dla rent rodzinnych – 760–900 zł (w zależności od liczby osób uprawnionych do renty).

Zdawano sobie sprawę ze spadku wysokości rent na skutek szybkiego wzrostu płac realnych. Przykładowo, emerytura przyznana od średniej płacy w 1965 r., stanowiąca wówczas 73,4% tej płacy, na skutek utrzymywania jej w pierwotnej wysokości przy jednoczesnym ruchu wynagrodzeń w 1975 r. stanowić miała już tylko 47% przeciętnej płacy.

Na sytuację emerytów i rencistów wpływały także obowiązujące zasady zawieszania świadczeń w razie wykonywania przez ich pracy zarobkowej. Granica zarobkowa, która nie wymagała ich zawieszenia pozostała na niskim poziomie 750 zł miesięcznie. Korzystniejsze zasady stosowano tylko w stosunku do niektórych grup zawodowych (nauczyciele, służba zdrowia, inżynierowie, technicy itp.). Były one kwestionowane zarówno przez rencistów, zwłaszcza o wysokich kwalifikacjach, których sytuacja po przejściu na emeryturę ulegała pogorszeniu, jak i przez zakłady pracy pozbawione możliwości wykorzystania pracy rencistów tam, gdzie był rzeczywisty deficyt kadr kwalifikowanych³⁴. Cytowany dokument zawierał obiektywną diagnozę sytuacji i stanowił podstawę do działań podejmowanych w okresie późniejszym.

³⁴ AAN, KC PZPR, mikr. 2933, sygn. 1764, Propozycje w sprawie świadczeń pieniężnych w 1973 r. dla emerytów, rencistów i rodzin o najniższych dochodach, MPPiSS, KP przy RM, Warszawa, XI 1972, k. 238–244.

Pension Policy and Legitimation of Power in Poland (December 1970–1972) (Abstract)

The most important task faced by Edward Gierek in December 1970, after taking up the position of first secretary of the Central Committee of the Communist Party, was to calm the situation in the country, and then to legitimize his power. One of the elements of this process was a change in the pension insurance system. The integration of “social issues” into the program of the new Polish authorities was approved by the Soviet leadership headed by Leonid Brezhnev during Edward Gierek and Piotr Jaroszewicz’s visit to Moscow on 5 January 1971. During the first two years of Gierek’s rule the significant changes in this system were made. The most important included: the increase of the lowest pensions, adoption of the so-called Teacher Card (April 1972) with beneficial changes in the social security system, Social Security Law for artisans (June 1972), and the decree on retirement of the political and state management and members of their families (October 1972). There was also a discussion held about decreasing of the retirement age. These moves, however, did not improve significantly the material situation of the majority of pensioners.

Bibliografia

- Dwilewicz Ł., *Kupowanie poparcia. Polityka gospodarcza jako środek stabilizacji wewnętrznej w Polsce w pierwszych miesiącach rządów Edwarda Gierka*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 2, s. 157–177.
- Dwilewicz Ł., *Polityka gospodarcza a spokój społeczny. Posunięcia władz partyjnych i państwowych od grudnia 1970 r. do grudnia 1971 r.*, w: *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2007, s. 333–353.
- Inglot T., *Welfare States in East Central Europe 1919–2004*, Cambridge 2008.
- Jackowiak Cz., *Kierunki rozwoju ubezpieczeń społecznych*, w: *Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce*, Warszawa 1991.
- Jarosz D., *Emeryci w przestrzeni społecznej Polski gomułkowskiej*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 11 (2013), s. 67–91.
- Mackiewicz-Golnik L., *Powszechne ubezpieczenie emerytalne*, Warszawa 1983.
- Muszalski W., *Zatrudnienie a ubezpieczenie społeczne*, Warszawa 1992.
- Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970*, oprac. P. Domański, Londyn 1991.

Dariusz Jarosz, profesor historii, pracownik Instytutu Historii PAN w Warszawie, specjalizuje się w historii społecznej po 1945 r. i w stosunkach Polski z krajami Zachodu; autor, m.in. *Polacy i stalinizm* (Warszawa 2000), *Mieszkanie się należy... Studium z peerelowskich praktyk społecznych* (Warszawa 2010), *Polish Peasants versus Stalinism*, w: *Stalinism in Poland, 1944–1956* (red. A. Kemp-Welch, *Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies*, London 1999), oraz z M. Pasztor, *Afera mięsna: fakty i konteksty* (Toruń 2004).

Kontakt: darjarosz@wp.pl